

Verlangen naar tastbaar verleden

Verlangen naar tastbaar verleden

Erfgoed, onderwijs en historisch besef

MARIA GREVER en CARLA VAN BOXTEL

Hilversum
Verloren
2014

Op het omslag: achtergrondbeeld ©iStock.com/Zurijeta, afbeeldingen uit het boek (voor p. 73, 71, 74; achter p. 76, 24, 81).

ISBN 978-90-8704-462-6

© 2014 Maria Grever, Carla van Boxtel & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Voorwoord	7
1 Het verleden ‘echt’ beleven	9
De opmars van erfgoed	11
Historisch besef, erfgoed en identiteit	14
Achtergrond en opzet van deze studie	19
2 Vroeger was alles beter ... Erfgoed in een veranderende cultuur	23
Geschiedenis, wetenschap en publiek	24
Geschiedenisonderwijs en erfgoed	28
Het Verhaal Nederland en de erfgoedcanons	33
Besluit	36
3 Kruipt in de huid van een ander. Multiperspectiviteit in erfgoedonderwijs	39
Multiperspectiviteit en diversiteit	40
Het belang van multiperspectiviteit	42
De rol van taal en emoties	44
Dierbare objecten en gelaagde erfgoedlocaties	46
Besluit	52
4 Historische afstand en veelheid aan verhalen	53
Historische afstand: een gelaagd begrip	55
Slavernij vroeger en nu: iconische verbondenheid	59
De Tweede Wereldoorlog van nabij beleven?	62
Besluit	66
Fotokatern	67
5 Erfgoed als bron van historisch besef: leren over erfgoed	83
Erfgoedobjecten en verhalen: historische beeldvorming	85
Historisch denken en redeneren met en over erfgoed	88
Zicht op de betekenis en constructie van erfgoed	92
Besluit	94

6 Erfgoedonderwijs met kwaliteit	97
Onderwijs vanuit een dynamisch erfgoedbegrip	98
Inbedding in het curriculum: doelen en leerlijn	102
Zicht krijgen op kwaliteit en opbrengsten	105
Deskundigheid van educatieve medewerkers en docenten	108
Besluit	112
7 Slotbeschouwing en aanbevelingen	113
Aanbevelingen	116
Bijlage Kerndoelen en eindtermen relevant voor erfgoedonderwijs	121
Noten	125
Literatuur	137
Herkomst illustraties	149
Over de auteurs	151

Voorwoord

Leerlingen vinden opgravingen, oude gebouwen, historische voorwerpen en verhalen vaak spannend. Geschiedenisdocenten en educatieve medewerkers van erfgoedinstellingen gebruiken dit erfgoed om het verleden tastbaar, inleefbaar en inzichtelijk te maken. Hoe de onderwijspraktijk eruit ziet, welke educatieve materialen over erfgoed worden ontworpen, hoe docenten en educatieve medewerkers van musea daarmee omgaan en wat leerlingen ervan vinden, daarover is weinig bekend.

Van 2009 tot 2014 maakte de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) het ons mogelijk om een onderzoek uit te voeren naar de sociaal-culturele context en de praktijk van erfgoedonderwijs in Nederland. In drie projecten onderzochten we met Stephan Klein, Pieter de Bruijn en Geerte Savenije het gebruik van materieel en immaterieel erfgoed als primaire instructiebron in het geschiedenisonderwijs, in musea en andere erfgoedinstellingen. Leidraad was de vraag in hoeverre deze werkwijze kan bijdragen aan de ontwikkeling van historisch besef bij leerlingen in het voortgezet onderwijs. Een van de concrete doelen die we ons hebben gesteld was het formuleren van kwaliteitscriteria voor een dynamische benadering van erfgoed in genoemde educatieve contexten. De theoretische onderbouwing is gebaseerd op recente inzichten uit de geschiedwetenschap, erfgoedstudies en didactiek. Het onderzoek, uitgevoerd aan het Centrum voor Historische Cultuur van de Erasmus Universiteit Rotterdam, richtte zich op twee historische cases: de Transatlantische Slavenhandel / Slavernij en de Tweede Wereldoorlog / Holocaust.

Tijdens ons onderzoek hebben we deelresultaten gepresenteerd op verschillende (intern)nationale conferenties. Enkele papers en lezingen zijn inmiddels gepubliceerd in wetenschappelijke tijdschriften en bundels. Daarnaast organiseerden we twee conferenties die een belangrijke input vormden voor onze inzichten. Een tweedaagse expertmeeting vond plaats op 17 en 18 november 2011 in Amsterdam, ondersteund door het toenmalige sectorinstituut Erfgoed Nederland. Na de start met een besloten master class – met enkele onderzoekers uit Nederland, België en Engeland – volgde op de tweede dag een symposium met ruim 80 educatieve experts uit het erfgoedveld. Een speciale uitgave *Heritage Education. Challenges in Dealing with the Past* (Amsterdam 2011) werd onder de deelnemers verspreid. Op 6 en 7 juni 2013 vond in nauwe samenwerking met het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) een grote internationale conferentie plaats in de Rotterdamse Doelen onder de titel *Tangible Pasts? Questioning Heritage*

Education. Bij de lezingen, papersessies, workshops en discussiepanelen waren ruim 120 deelnemers betrokken. In 2015 verschijnt op basis van de bewerkte bijdragen aan deze conferentie een Engelstalige publicatie in boekvorm. Last but not least: op 9 en 16 oktober 2014 verschenen twee Engelstalige dissertaties van Pieter de Bruijn en Geerte Savenije als resultaat van dit onderzoeksprogramma.

In dit boek worden enkele belangrijke resultaten van ons onderzoeksprogramma bij elkaar gebracht en gesynthetiseerd. Daar waar de tekst steunt op andere publicaties geven we dit aan. Beide auteurs zijn verantwoordelijk voor het hele boek. Hoofdauteur van hoofdstuk 1 t/m 4 is Maria Grever, van hoofdstuk 5 en 6 Carla van Boxtel. Ons boek is bedoeld voor professionals in het geschiedenisonderwijs en de educatieve erfgoedsector, experts in publieksgeschiedenis en populaire historische cultuur, onderzoekers en beleidsmakers. Daarnaast kan dit boek ook aantrekkelijk zijn voor studenten die een opleiding geschiedenis of erfgoedstudies volgen aan universiteiten en hogescholen in Nederland en België, en – wij hopen – voor iedereen die geïnteresseerd is in geschiedenis en erfgoed.

Ten slotte, graag willen we op deze plaats een woord van dank uitspreken. Zonder de inbreng en steun van vele collega's en andere betrokkenen zou dit boek immers nooit tot stand gekomen zijn. Dat zijn in de eerste plaats de drie projectuitvoerders van het NWO programma. Groot is onze dank aan Stephan Klein, Pieter de Bruijn en Geerte Savenije voor het aanleveren van een deel van hun onderzoeksresultaten, voor alle discussies en voor hun waardevolle commentaar op grote delen van de hiervoor liggende tekst. Daarnaast danken wij Piet Hagenaars van het LKCA voor zijn steun bij de organisatie van de internationale conferentie *Tangible Pasts* in 2013 en voor zijn nauwgezette en opbouwende kritieken op de gehele tekst van ons boek. Richard Hermans, directeur van het voormalig sectorinstituut Erfgoed Nederland, heeft ons in de beginjaren van dit onderzoek (2009-2011) enorm gesteund als inhoudelijk adviseur en bij de organisatie van symposia over de praktijk van erfgoedonderwijs.

De volgende instellingen hebben ons bij het onderzoek geholpen: EUROCLIO, Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Museon, Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945, Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis (NiNsee), Stichting Omgevingseducatie Gooi, Vecht- en Eemstreek, Tropenmuseum en de scholen voor voortgezet onderwijs in Amsterdam en Den Haag. Voor hun hulp en waardevolle adviezen danken we: Gundy van Dijk, Alex van Stipriaan, Wiel Lenders, Cees Pot, Maria Karg, Geert Kesels, Joke van der Leeuw-Roord, Gert-Jan van Rijn, Petra Robben, Steven Stegers, Marjolein Trouw en de collega's van het Centrum voor Historische Cultuur.

I Het verleden ‘echt’ beleven

Het oorlogsverleden vraagt anno 2014 om concrete en meer tastbare presentaties. (...) Authenticiteitsbeleving is daarbij een sleutelwoord. De bezoeker van nu wil het verleden als het ware voelen en wil ‘echtheid’ in de vorm van authentieke voorwerpen, het bezoeken van ‘echte’ historische plekken en de identificatie met persoonlijke verhalen. (Eric Somers, 2014)¹

Het is een bekend fenomeen: hoe meer de Tweede Wereldoorlog zich van ons in de tijd verwijdert, hoe meer mensen er iets over willen weten en hoe sterker de behoefte aan tastbare sporen en ‘meebeleven’ wordt. De productie van boeken, films, documentaires, exposities, musicals en toneelstukken over de oorlog blijft doorgaan. De geschiedenis van stad, wijk of buurt oefent daarbij extra aantrekkingskracht uit. Een treffend voorbeeld biedt de educatieve uitwerking van het project ‘Verhaal centraal’ in Herinneringscentrum Kamp Westerbork: ‘De oorlog dicht bij huis’.² Leerlingen horen of lezen verhalen van mensen uit hun eigen dorp of stad die via Westerbork zijn weggevoerd. Hun huizen staan er vaak nog. Ook zien ze familiefoto’s en archiefdocumenten. Volgens een educatief medewerker is een veelgehoorde reactie van de leerlingen dat ze niet wisten ‘dat in dat huis die familie gewoond heeft’.³ Een ander voorbeeld is het boek *Oorlog in mijn buurt – De Pijp*.⁴ Ouderen vertellen aan kinderen wat er in hun straat is gebeurd aan de hand van voorwerpen uit de oorlogstijd, zoals snuisterijen, oude fotoportretten en knuffels. En met Annes App, de mobiele app van de Anne Frank Stichting, loop je door Amsterdam en ontdek je ‘op een indringende manier’ de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog op lokaal niveau (afb. 1 fotokatern).⁵

Het verlangen naar beleving van het verleden geldt ook voor andere historische onderwerpen. Onderzoekers spreken van een disneyficatie van de hedendaagse cultuur en een ‘honger naar belevissen’.⁶ Dat dit geen loze kreten zijn blijkt uit de vele toeristische websites onder de noemer ‘Spannende geschiedenis’ of ‘Beleef het verleden’. Zo heeft de regio Arnhem Nijmegen een Historisch Belevenis Netwerk opgezet die mensen via hun mobiele telefoon langs routes leidt met verhalen over Romeinen, Middeleeuwen en Tweede Wereldoorlog.⁷ Het netwerk biedt toeristische informatie over hotelarrangementen en evenementen; enkele routes zijn gebundeld in een Spannende Geschiedenis Routes App.

Historische musea doen bepaald niet onder voor deze trend.⁸ De geschiedenis moet

Leerlingen graven een Romeinse schat op bij de tentoonstelling 'Glorie van Rome. Burgers, keizers en gladiatoren' (Kunsthall Rotterdam 2008).

een fysieke belevens zijn, liefst met behulp van de nieuwste technieken en media. In de Rotterdamse Kunsthall, bijvoorbeeld, konden kinderen een Romeinse schat opgraven en een telefoongesprek voeren met een Romeinse keizer.⁹

De ervaren tijdsafstand, de behoefte aan *beleving* en tastbaarheid van het verleden, en het betrekken van historische plaatsen uit de eigen omgeving zijn kenmerkend voor de huidige populaire historische cultuur in Nederland. Wat zijn de consequenties van deze trend voor de omgang met erfgoed in een educatieve context?

In de afgelopen decennia hebben Nederlandse musea, archieven en andere erfgoedinstellingen tal van educatieve activiteiten opgezet, variërend van exposities met een rondleiding tot interactieve programma's over de Romeinse oudheid, het leven in een middeleeuws klooster, de Gouden Eeuw, textielmachines uit de negentiende eeuw en onderduikers in de Tweede Wereldoorlog. Een derde van de musea ontwikkelt in samenwerking met scholen educatieve projecten.¹⁰ De overheid, geadviseerd door de Raad voor de Kunst tot 1996 en daarna door de Raad voor Cultuur, heeft daarbij de rol van aanjager gespeeld. Baanbrekend in dit opzicht was bijvoorbeeld de nota van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM) over het educatieve museumwerk *Naar een nieuw museumbeleid* (1976).¹¹ Met het landelijke beleidsprogramma *Cultuur en School* (1997-2012) stimuleerde het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) gemeenten en provincies om een structurele samenwerking op te bouwen tussen scholen en culturele instellingen, ook op het terrein van erfgoed.¹² Dit beleid wordt nu voortgezet in het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* (2013-2016).¹³

Scholen hebben ook zelf initiatieven genomen om museumbezoek en de gebouwde omgeving rond de school als bron voor kennis en inzicht te betrekken bij hun lessen. Vanaf de jaren zeventig konden docenten geschiedenis zich verdiepen in enkele handreikingen die de vakdidactische literatuur hen bood.¹⁴ In 1985 formuleerde de vakdidacticus Leo Dalhuisen een historische museumdidactiek als reactie op de klacht van de overheid dat er tussen onderwijs en musea een 'veelal vrijblijvende en niet op het leerplan geënte binding' bestond.¹⁵ Tien jaar later werd voor omgevingsonderwijs een praktische didactiek voor docenten in de mens- en maatschappijvakken ontwikkeld.¹⁶ Inmiddels staan in De Canon van Nederland bij elk canonvenster excursies naar historische locaties onder de categorie 'Er op uit'. De gedrukte versie bevat bovendien een subcategorie 'In de schatkist' met suggesties voor objecten, manuscripten en ander erfgoed om het verleden tastbaar te maken.¹⁷

Het gebruik van erfgoed – materiële en immateriële sporen van het verleden – als uitgangspunt in de onderwijspraktijk wordt in Nederland sinds de jaren negentig aangeduid met de term *erfgoededucatie* of *erfgoedonderwijs*.¹⁸ Politici en beleidsmakers verwachten dat dit onderwijs sociale cohesie en nationale verbondenheid bevordert. Ze lijken daarmee te anticiperen op de onvrede in de Nederlandse samenleving over de effecten van globalisering en migratie.¹⁹ Om de nationale identiteit te schragen dient het 'eigene' van Nederland zoals Sinterklaas, het broodje kroket, de oliebolletjes bij de jaarwisseling, Elfstedentocht, klompen, molens en bloembollen gekoesterd en bewaard te worden.²⁰ Tijdens ons onderzoek merkten we echter dat de ervaringen met erfgoedonderwijs zowel bij leerlingen als docenten en educatieve medewerkers uiteenlopen. Een monument kan bij leerlingen enthousiaste maar ook onverschillige of afwerende reacties oproepen. Het komt voor dat docenten ambivalent staan tegenover de inhoud van bepaalde erfgoedprogramma's. Ze willen bovendien weten of de erfgoedles bij het curriculum van hun vak aansluit en of een museumbezoek haalbaar is in het schoolrooster.

Maar wat betekent *erfgoedonderwijs*? Is dit een andere benadering van het verleden? Kan dit onderwijs historisch besef bij jongeren versterken? In hoeverre biedt leren met en over erfgoed kansen op kritisch leren denken, of overheersen sensatie, pret en beleven? Deze vragen vormden de aanleiding voor deze studie. Want tot onze verbazing is er tot op heden nauwelijks onderzoek verricht naar het gebruik en de betekenis van erfgoed op scholen, in historische musea en andere erfgoedinstellingen. In dit hoofdstuk schetsen we de opkomst van erfgoed in de populaire cultuur en de betekenis van het begrip. Daarnaast bespreken we enkele invloedrijke studies over erfgoed, identiteit en historisch besef. Als laatste leggen we de achtergronden, de vraagstelling en de opzet van ons boek uit.

De opmars van erfgoed

Sinds jaar en dag brengen musea, regionale en lokale erfgoedhuizen, particuliere stichtingen en de toeristische sector sporen van het verleden onder de aandacht van het brede publiek.²¹ Veel van deze instellingen steunen op vrijwilligers uit de directe omgeving die helpen bij de ontsluiting van collecties of die als gidsen bezoekers rondleiden. In 2007 was ruim een miljoen Nederlanders lid van een erfgoedorganisatie van wie 1,5% aan

erfgoed gerelateerd vrijwilligerswerk verrichtte.²² Dat lijkt anno 2014 weinig veranderd. Sterker nog, door de bezuinigingen in de culturele sector kunnen veel musea, herinneringscentra en andere erfgoedinstellingen zonder vrijwilligers niet eens functioneren.²³

Om te overleven is ook een hoog aantal bezoekers belangrijker dan ooit. Instellingen maken samen met lokale toeristenbureaus reclame voor archeologische vondsten, oude molens, stadsgezichten, landgoederen, gedenktekens, tradities, verhalen en streektaalen. Slogans benadrukken de ouderdom van deze overblijfselen, hun cultureel belang en de (vermeende) identiteit. Elsloo in Limburg is het oudste boerendorp van Nederland, in Deventer staat het oudste stenen huis en in Utrecht de eerste kathedraal met de hoogste kerktoeren. Elke provincie heeft traditierijke dorpjes waar men de sfeer van lang vervlogen tijden kan opsnuiven. We kunnen typische streekproducten kopen zoals Zeeuwse babbelaars, Bossche bollen en Limburgse vlaaien, of meedoen met lokale tradities zoals het zoeken naar kievitseieren in Friesland. De publieke fascinatie voor ouderdom, oorsprong, 'echtheid', zuiverheid en vererving van bepaalde overblijfselen – het gaat immers om een selectie – wordt ten behoeve van *citybranding* commercieel geëxploiteerd. Streekgebonden erfgoed is koopwaar die net als arbeid vermarkt kan worden.²⁴ In historisch wetenschappelijk opzicht gaat deze commercie wel eens wat ver. Diverse steden claimen bijvoorbeeld in concurrentie met elkaar de oudste stad of de 'Romeinse hoofdstad van Nederland' te zijn.²⁵

Een ander effect is dat historische dorpen en stadskernen steeds meer op een openluchtmuseum gaan lijken.²⁶ Sommige van deze locaties worden letterlijk overspoeld door toeristen. Het Oostenrijkse dorpje Halstatt (800 inwoners) bijvoorbeeld – dat op de Unesco werelderfgoed staat – wordt dagelijks bezocht door meer dan drieduizend dagjestoeristen die overal kijken, fotograferen, privétuinen inlopen en bloemen plukken. Ze vertrekken daarna weer snel en geven vrijwel niets uit. De bewoners hebben er schoon genoeg van en willen voortaan € 5,- toegang per bustoerist vragen.²⁷ Het museumwezen krijgt daarentegen de trekken van een thematisch pretpark. Historische musea en erfgoedsites zijn tegenwoordig plaatsen waar sensatie, spel en spanning meer en meer centraal staan.²⁸ Ook vanuit ethisch oogpunt zijn er risico's. Commercialisering kan leiden tot het verheerlijken van de eigen streek en de etnische stereotypering van andere culturen. Toch kan erfgoedtoerisme overlevingskansen bieden voor arme gemeenschappen en de reflectie op historische achtergronden bevorderen. Uit een recente studie over slavenerfgoed in Suriname, Ghana, Zuid-Afrika en Curaçao blijkt dat dit toerisme kan leiden tot een publieke erkenning van een voorheen genegeerde groep of gemeenschap.²⁹

De concurrerende identiteitspolitiek tussen historische locaties wordt – naast commerciële motieven – ook aangewakkerd door overheden die lijsten en canons samstellen. In Nederland is de Wet tot behoud van cultuurbezit (Wbc) uit 1984 in dit kader belangrijk. Via een 'Wbc-lijst' selecteert de overheid bepaalde voorwerpen die een beschermde status dienen te krijgen. Zo probeert men te voorkomen dat voorwerpen en verzamelingen van bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis verloren gaan of naar het buitenland worden uitgevoerd.³⁰

Op wereldschaal stimuleert de UNESCO sinds 1972 het behoud van erfgoed vanuit de gedachte dat dit cultureel bezit voor de hele mensheid toegankelijk moet kunnen zijn.

In dat jaar werd de *Convention Concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage* aangenomen waarmee een internationale agenda voor de bescherming en het behoud van plaatsen van universele betekenis werd geïnstitutionaliseerd. Erfgoed was een internationaal belangwekkend issue geworden.³¹ In 2003 codificeerde de UNESCO ook het immateriële erfgoed in de *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Het doel van deze conventie is om niet-tastbare cultuuruitingen – orale tradities, folklore, intellectueel eigendom en digitaal erfgoed – aan de hand van nationale lijsten te beschermen als waarborg van de identiteit van lokale gemeenschappen en groepsculturen.³² De UNESCO beschouwt deze cultuuruitingen als levend erfgoed die echter net als materieel erfgoed voorwerp zijn geworden van vermarkting, toerisme en politieke strijd om eigendom.

Door deze ontwikkelingen is de betekenis van het toch al brede begrip erfgoed nog meer verruimd. Erfgoed lijkt nu alles te omvatten wat met het verleden te maken heeft: van kleine voorwerpen, kleding, gebouwen, monumenten, stadsdelen en landschappen tot verhalen, rituelen, symbolen en tradities. Dat was in het verleden wel anders.

In de oudheid werd geestelijk erfgoed geassocieerd met het overdragen van ideeën, rituelen en tradities.³³ De term verwees naar de onvervreemdbaarheid van geestelijke ‘goederen’ van een gemeenschap, zoals een religieuze traditie of een streekcultuur, waarmee de eigenheid werd erkend. Deze juridische connotatie van het begrip beperkte zich in de middeleeuwen voornamelijk tot materieel erfgoed. In grote delen van West Europa werden regels opgesteld om het familiebezit te beschermen, om ‘onvervreembare goederen’ van geslacht op geslacht door te kunnen geven.³⁴ Het begrip erfgoed fungeerde als bewijslast voor het claimen van privileges, rechten en bezittingen, niet zelden resulterend in langdurige conflicten en oorlogen over vererving van gronden en roerende goederen. Enkele bekende laatmiddeleeuwse voorbeelden zijn de Hoekse en Kabeljauwse twisten over de erfopvolging in het graafschap Holland, Zeeland en Henegouwen, en de Rozenoorlogen in Engeland tussen het Huis van Lancaster en het Huis van York over de opvolging van de Engelse troon. Al deze claims van bezit en het ‘eigene’ konden zich afspeelen op het niveau van personen, groepen en grotere gemeenschappen.

De huidige cultuurhistorische betekenis van erfgoed – ook wel ‘cultureel erfgoed’ genoemd – stamt uit de tijd van de Franse Revolutie toen revolutionairen met grof geweld kloosters, kerken, paleizen en de daarbij behorende inboedels sloopten. Deze grootschalige vernietiging van de materiële nalatenschap van het *ancien régime* riep een nationaal georganiseerde bescherming van al dat erfgoed op, aldus Frans Grijzenhout.³⁵ In deze tijd refereerde erfgoed aan gebouwen, objecten, verhalen en tradities waarmee culturele elites de vorming van natiestaten trachtten te legitimeren. In geschiedenisboekjes werd aan de hand van materiële sporen uit het verleden gezocht naar de ‘ware volksaard’, de ziel of de essentie van een land. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw tot ver in de twintigste eeuw vormde dit erfgoed een belangrijke steunpilaar van de heldhaftige ‘voorgeschiedenis’ van de natiestaten.

Tegenwoordig wordt deze nationale (zelf)verheerlijking in de geschiedwetenschap als anachronistisch en essentialistisch bekritiseerd.³⁶ Historici beschouwen natiestaten met ‘eigen erfgoed’ voortaan als historische constructies, gebaseerd op afspraken, keuzes

en verbeelding die verdwijnen als ze niet meer gewenst zijn.³⁷ Uiteraard zijn natiestaten niet het resultaat van een eenzijdig leerproces dat van bovenaf gedirigeerd werd. Natievorming voltrok zich in een context van dubbele, dikwijls tegenstrijdige loyaliteiten ten aanzien van religie en regio, van nationale en antinationale oriëntaties, met bedoelde en onbedoelde gevolgen. Hoewel natiestaten geen permanente of onvermijdelijke historische verschijnselen zijn en zich voortdurend hebben aangepast, mag de langdurige historische invloed van etniciteit en taal niet onderschat worden.³⁸ Beide factoren hebben de vorming van nationale gemeenschappen bevorderd maar ook ondermijnd, zoals blijkt uit recente ontwikkelingen in landen als Spanje (Catalonië) en het Verenigd Koninkrijk (Schotland).

Ook het begrip erfgoed is binnen het wetenschappelijk onderzoek losgeweekt van essentialistische en nationalistische interpretatiekaders. Centraal staat een kritische analyse van het gebruik van erfgoed, de actieve betekenisgeving en het publieke debat daarover. Uitgangspunt is dat erfgoed niet wordt 'gevonden' maar door gemeenschappen wordt 'geconstrueerd'. Bijgevolg is ook de tegenstelling tussen 'Geschiedenis' als kritisch onderzoek naar het verleden en 'Erfgoed' als instrumentele betekenisconstructie in het heden – bekend van het werk van David Lowenthal – op losse schroeven komen te staan.³⁹ Erfgoedstudies is inmiddels een nieuw en fascinerend veld van onderzoek dat inzichten combineert uit disciplines als geschiedenis, geografie, kunstgeschiedenis, archeologie, culturele antropologie en psychologie. Sinds 1994 bestaat er een internationaal tijdschrift voor erfgoedstudies.⁴⁰ Vooral in het Verenigd Koninkrijk, Nederland en de Scandinavische landen wordt veel wetenschappelijk onderzoek naar erfgoed verricht. In Nederland zijn enkele bijzondere leerstoelen op dat terrein ingesteld⁴¹ en de Nederlandse organisatie van Wetenschappelijk Onderzoek subsidieerde onderzoeksprogramma's over erfgoed.

Toch blijven veel historici sceptisch over erfgoedstudies. Dat is niet helemaal vreemd. In de publieke sector staan bij de erfgoedpresentaties emoties en beleving centraal. De wetenschap daarentegen heeft de ambitie om kritisch te reflecteren op de interesse voor erfgoed, zoals op de oorzaken, de effecten en de risico's van politieke bemoeienis voor een inclusieve notie van historisch besef. Een andere reden voor de scepsis is dat in bepaalde disciplines de term erfgoed minder vrolijke herinneringen oproept in verband met oorlogen en andere vormen van geweld in het verleden. Binnen de archeologie bijvoorbeeld is de term erfgoed na de tweede Wereldoorlog lang omstrede geweest vanwege de associaties met de *Blut und Boden*-retoriek van de Nazi's.⁴² Musea en andere instellingen realiseren zich deze gevoelige historische achtergronden niet altijd en zouden zich nog wat meer kunnen aantrekken van historisch verantwoorde en ethische criteria.⁴³ Omgekeerd houden professionele historici en andere wetenschappers wel eens te weinig rekening met de behoeften van het grote publiek aan identificatie met erfgoed en historische sensatie. We komen in hoofdstuk 2 op deze kwesties nog terug.

Historisch besef, erfgoed en identiteit

Of het nu gaat om Romeinse munten, kasteelruïnes, morenkoppen in de gevels, tanks uit de Tweede Wereldoorlog, of om gedichten, liederen, tradities of rituelen, het besef